SOCIALINIS RINKOS ŪKIS: NUO GEROVĖS VISIEMS PRIE GALIMYBIŲ VISIEMS

Regina Paliulytė

Vilniaus universitetas
Saulėtekio al. 9a
LT-10222 Vilnius
El. p. regina.paliulyte@ef.vu.lt

Straipsnyje nagrinėjama Vokietijos ordoliberalų sukurta ir įgyvendinta socialinio rinkos ūkio koncepcija, šios ekonominės sistemos veikimo principai. Aptariamos socialinio rinkos ūkio prisitaikymo prie naujų laiko keliamų reikalavimų kryptys.
Pagrindiniai žodžiai: socialinis rinkos ūkis; ordoliberalizmas; ūkinė tvarka, gerovė visiems; galimybės visiems.

Įvadas

Nobelio premijos laureatas amerikiečių ekonomistas Robert Solow 1997 m. Tiūbingeno universitete skaitė paskaitą apie Vokietijos ekonomiką. Lektorius prisipažino nesidomėjęs literatūra, kurioje nagrinėjamos socialinio rinkos ūkio problemos, bet ši sąvoka jam atrodanti gera (Solow 1997: 67). Kalbėdamas apie socialinio rinkos ūkio koncepcijos įgyvendinimą, profesorius suabejojo, ar įmanoma vienodai atsižvelgti į abu aspektus – socialinį ir rinkos. R. Solow (1997: 68) teigė, kad jo šalyje pirmenybė teikiama rinkos santykių plėtrai, o socialiniai reikalai yra antraeilis dalykas. Vokietijoje, pasak profesoriaus, atvirkščiai – svarbiausias yra socialinis aspektas. „Siekiant socialinių tikslų, apsunkinama kainų sistema, o tai trukdo ūkio plėtrai. Gal geriau žmonėms padėti tiesiogiai?“ – baigė savo paskaitą R. Solow (1997: 68).

Praėjus trejiems metams po žymaus mokslininko vizito, Vokietijoje prabilta apie permainų šioje šalyje būtinumą, apie socialinio rinkos ūkio koncepcijos modernizavimą.

Kaip atrodo socialinis rinkos ūkis amžių sandūroje? Ar sugebės socialiai orientuota ekonomika pateisinti XXI a. piliečių lūkesčius, kad bus palaikomas aukštas gyvenimo lygis? Ar panaši ūkio sistema tiktų Lietuvai? Gal mūsų šaliai pirma reikia sustiprėti ekonomiškai ir tik tada teikti pirmenybę socialiniams dalykams? Ar galima pritarti vieno žymiausių XX a. ekonomikos teoretikų Nobelio premijos laureato Friedrich A. von Hayek (1957: 59) minčiai, kad socialinis rinkos ūkis nėra rinkos ūkis? Ką bendra socialinio rinkos ūkio koncepcija turi su liberalizmu? Ar tik tai, kad ją sukūrę ekonomistai save vadina ordoliberalais?

1. Ordoliberalizmas ir jo atstovai

Ordoliberalizmas ėmė formuotis Vokietijoje – šalyje, kur buvo silpnos liberalizmo tradicijos. Jo atsiradimą lėmė ekonominis ir politinis krašto atsilikimas, vertęs prisiminti „senus gerus laikus“. XIX a. pabaigos–XX a. pradžios teorijose jaučiamas romantiškas viduramžių luominės valstybės ilgesys. Liberalizmui Vokietijoje turėjo įtakos šioje šalyje įsišaknijęs istorizmas ir tautiškumas – tai rodo siekis sukurti originalią, tik Vokietijos ūkiui tinkančią ekonominės tvarkos programą. Kaip priešprieša racionaliam individualistiniam mąstymui iškeltas idealizuotas stiprios rankos,

■ Regina Paliulytė – docentė, socialinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto Teorinės ekonomikos katedra.
Veiklos sritys: socialinė politika, socialinis teisingumas, socialinis rinkos ūkis, gerovės valstybės modeliai, užimtumo politika.

apimančios visą tautą, siekis. Dar XVIII a. romantikai pasirūpino, kad būtų atmesta individualizmo teorija. Racionalų mąstymą keitė pozityvizmas, ekonomines teorijas persmelkė Auguste Comte, Imanuel Kant ir Georg W. F. Hegel idėjos.

Ordoliberalų judėjimas visų pirma susijęs su Freiburgo universiteto Politinės ekonomijos katedros vedėjo profesoriaus Walter Eucken (1895–1950) vardu. Remdamasis „idealių tipų“ teorija, W. Eucken bandė paaiškinti ekonominės santvarkos istoriškumą ir sukurti naujos ūkio tvarkos principus. Aktyviai jam talkininkavo teisės specialistas, kartelių referentas Franz Böhm (1895–1977). F. Böhm visa veikla skirta susieti dvi sritis – ekonomiką ir teisę. Tokį siekį rodo jo kurta „ūkio konstitucijos“ teorija. W. Eucken ir F. Böhm yra Freiburgo mokyklos įkūrėjai. Ši mokykla vienijo ekonomistus ir teisininkus, kurie, būdami nepatenkinti 1930–1940 m. Vokietijoje vyravusia ekonomine politika, siūlė naują ūkinės tvarkos projektą. Pagrindinė šio projekto sąvoka *ordoliberal* reiškia ekonomikos ir teisės sintezę. Ordoliberalai nagrinėja įvairias ūkio struktūras ir ieško Vokietijai tinkančios ekonominės santvarkos.

Atskirai nuo Freiburgo mokyklos ekonominės tvarkos problemas nagrinėjo Alfred Müller-Armack (1901–1978), Ludvig Erhard (1897–1977), Wilhelm Röpke (1899–1966). Šiuos ekonomistus ir Freiburgo mokyklos atstovus siejo bendras tikslas – Vokietijoje sukurti veiksmingą konkurencinį ūkį, kuriame vyrautų „žmoniška tvarka“. Anot W. Eucken (1952: 83), „žmoniška tvarka – tai tvarka, leidžianti gyventi atsakant už save“.

Su L. Erhard – ekonomikos ministro ir A. Müller-Armack – valstybinio sekretoriaus vardais sietinas praktinis rinkos ūkio koncepcijos taikymas. 1948–1953 m. jie kovojo už laisvą, tačiau socialiai įpareigotą rinkos ūkį. Jų autoritetas ir drąsa, atsidavimas mokslui, politikai ir ekonomikai padėjo įveikti kritinę 1948 m. padėtį, pakreipti ekonomiką socialinio rinkos ūkio linkme.

2. Ordoliberalios tvarkos principai

Pagrindinė ordoliberalizmo sąvoka yra „tvarka“ (vok. *Ordnung*). Nuo Aristotelio laikų tvarkos skiriamos dvi rūšys: natūrali tvarka *(ordre naturel)* ir valstybės sukurta tvarka *(ordre positif)*. Šia dichotomija buvo paremtas fiziokratų mokymas. Fiziokratai teigė, kad valdovai turi palaikyti tvarką, atitinkančią *ordre naturel* principus. Anglų klasikinės mokyklos atstovai, pirmiausia – Adam Smith, pabrėžė individo ekonominę laisvę. Kiekvienas individas, siekdamas sau naudos, didina visuomenės gerovę. Interesų dermė užtikrinama laisvai veikiant rinkos jėgoms. A. Smith teigimu, institucijos ir taisyklės yra kultūrinės raidos rezultatas – vienos jų išnyksta, kitos atsiranda, išlieka tos, kurios reikšmingos bendram individų gyvenimui. Nereikalingas joks protingas įstatymų leidėjas, sąmoningai kuriantis normas ar taisykles. Jei savaiminis procesas vyksta tikslingai, valstybės tvarkančiai rankai nėra ko veikti.

Daugelio šių laikų neoliberalų, pavyzdžiui, Austrijos mokyklos atstovų, teorijos atstovauja anglų klasikų nuomonei, kad institucijos atsiranda atsitiktinai, lemiamos aplinkybių. Institucijų išlikimas nėra sąmoningai reguliuojamas, viskas paklūsta natūraliai atrankai (Grossekettler 1991: 104). Tvarka atsiranda natūraliai, jos kurti nereikia. Tvarką užtikrina principas, kurį galima nusakyti Imanuel Kant kategoriniu imperatyvu – „kiekvienas turi elgtis taip, kad jo norai atitiktų visuomenės nuostatas“. Vyraujant konkurencinei tvarkai, individų savanaudiški veiksmai didina visuomenės gerovę.

Ordoliberalai nepripažįsta klasikinės mokyklos atstovų optimizmo, netiki savaimine derme, bet pabrėžia sąmoningą tvarkos kūrimą, propaguoja „dirbtinę institucijų atranką“ (Grossekettler 1991: 110). Ordoliberalų nuomone, reikalinga aktyvi, valstybės politika besiremianti prievarta – ekonominė tvarka turi būti įgyvendinama ir palaikoma teisinėmis priemonėmis. Pasak W. Eucken (1952: 49), „nematoma ranka“ nesukuria tvarkos, kuri užtikrintų visuomenės ir atskirų jos narių

interesų dermę. Tikrą ūkinę tvarką gali sukurti tik „matoma ranka“. Konkurenciją ordoliberalas Leonhard Miksch (1947: 180) skambiai pavadino valstybės kūriniu. Ordoliberalų nuomone, tobula konkurencija negali atsirasti savaime, jai įgyvendinti reikalinga organizacija. „Gamtos įstatymai virsta valstybės įstatymais tik dalyvaujant institucijoms“ (Böhm 1950: 67).

Keldami stiprios valstybės idėją, ordoliberalai suformuluoja pagrindinius pozityvios ekonominės tvarkos principus. Tvarką jie supranta kaip visumą ekonominių svertų, kuriais koordinuojami ūkio subjektų veiksmai. Ordoliberalai pabrėžia tvarkos principų savitumą. Skirtingose šalyse retai buvo taikomi vienodi tvarkos principai. Pavyzdžiui, XVIII–XIX a. buvo pripažįstami tokie universalūs tvarkos principai, kaip privatinė nuosavybė, sutarčių laisvė, konkurencija ir kt. Klasikai teigė, kad tvarkos principai visoms šalims turi būti vienodi, tačiau, ordoliberalų nuomone, kuriant ūkių struktūras, nuo jų buvo nukrypstama. Iš tikrųjų derėjo įvairūs elementai, netgi visai priešingi, kaip pavyzdžiui, privatinė nuosavybė ir valstybinis reguliavimas. Teiginius apie ekonominės tvarkos principų savitumą suformulavo W. Eucken, vadovaudamasis I. Kant nuostata, kad praeities žinios neleidžia nuspėti ateities, žmogus visais laikais kuria save iš naujo. W. Eucken (1952: 51) nuomone, tvarkos savitumas būdingas ir visuomenės gyvenimui: kiekviena šalis kuria savitus tvarkos principus, jie nėra bendri visiems kraštams ir visiems laikams.

W. Eucken, išpopuliarinęs tvarkos savitumo idėją, pasiūlė išsamią naujos ekonominės tvarkos kūrimo ir jos palaikymo programą. Šiuo metu Vokietijos socialinio rinkos ūkio pagrindą sudaro W. Euchen suformuluoti septyni konstituciniai principai (efektyvi kainų sistema, pinigų vertę stabilizuojanti pinigų politika, atviros rinkos principas, privati nuosavybė, sutarčių laisvė, atsakomybė, ekonominės politikos pastovumas) ir keturi reguliavimo principai (monopolijų priežiūra, pajamų perskirstymas, išorės efektų reguliavimas, minimalių kainų kontrolė).

Svarbiausiu principu W. Eucken laiko efektyvią kainų sistemą. Kainas reguliuoja paklausa ir pasiūla rinkoje, tačiau galimas ir valstybės įsikišimas. Valstybė turi teisę, esant reikalui, stabilizuoti kainas, apriboti prekių įvežimą arba, atvirkščiai, jį skatinti. Svarbiausiam principui įgyvendinti būtina pinigų vertę stabilizuojanti pinigų politika. Trečiasis konstitucinis principas – atviros rinkos – reiškia konkurencijos skatinimą užtikrinant laisvą patekimą į rinką. Veiksmingiausia ir socialiai prasmingiausia ekonominės santvarkos priemone W. Eucken laiko privačią nuosavybę. Ji neatsiejama nuo visiškos atsakomybės už savo sprendimus. Gana svarbus yra sutarčių laisvės principas, tačiau tokia laisvė gali būti ribojama, jei ji trukdo kitų ūkio subjektų laisvei. Ekonominės politikos stabilumo principas, anot W. Eucken, padeda sukurti saugumo jausmą, skatina investicijas, sudaro prielaidas visiškam užimtumui.

W. Eucken skiriami reguliavimo principai nusako pagrindines valstybės poveikio kryptis. Remiantis šiais principais, reguliuojama ūkio subjektų elgsena rinkoje, kuriama ekonominė tvarka, vykdoma tvarkos politika, L. Erhard (1957: 37) žodžiais, „rūpinamasi ūkiu apskritai“.

Šių dienų ordoliberalai pripažįsta konstitucinių ir reguliavimo principų svarbą, bet teigia, kad dabartinėmis globalizacijos sąlygomis jų nepakanka. Anot profesoriaus Heinz Grossekettler (1991: 111), reikia plėtros principų, kurie nurodytų konstitucinių principų keitimo kryptį. „Plėtros principai, – rašo H. Grossekettler (1991: 112), – padeda pasirinkti alternatyvas, jais remiantis keičiama tvarka, kai ji nebeatitinka pasikeitusių aplinkybių, pavyzdžiui, sumažėjus gimstamumui, padidėjus bedarbių skaičiui, paaštrėjus tarptautinei konkurencijai“. H. Grossekettler skiria tokius plėtros principus, kaip subsidiarumo, legitimacijos ir kongruencijos principai. Remiantis šiais principais, kuriama mąstymo strategija, tikrinama, kaip ekonominės politikos priemonės atitinka tikslą, atmetamos neveiksmingos alternatyvos, paskirstomos teisės ir pareigos. Šiais principais remiamasi aptariant galimas Vokietijos socialinio rinkos ūkio keitimo kryptis, analizuojant ekonominių reformų priimtinumą.

3. Stipri valstybė – konkurencinės tvarkos garantas

Ordoliberalai daug dėmesio skiria valstybei. Profesorius Knut Borchardt (1981: 85) nurodė, kad ordoliberalų modeliui būdingas „gerovės trokštantis diktatorius“ iš ankstyvųjų gerovės teorijų. Erich Streissler (1973: 1400) teigimu, ordoliberalai jaučia „stiprios valstybės alkį“. Vokietijos neoliberalai, arba ordoliberalai, kelia veiksmingos valstybinės konkurencijos politikos, kuriančios būtinas teisines ir institucines konkurencijos prielaidas, reikalavimą.

Socialinio rinkos ūkio koncepcijos kūrėjas W. Eucken valstybę laiko stipriu įstatymų leidimo organu, kuriančiu ir palaikančiu konkurencinę tvarką. Taigi aiškiai matyti šios koncepcijos sąsajos su fiziokratų mokymu – jie reikalavo stipraus valdovo, galinčio pasaulį sutvarkyti pagal gamtos dėsnius. Pagal ordoliberalų siūlomą modelį, stiprus valdovas turi atsižvelgti į rinkos reikalavimus. W. Eucken (1952: 200–2001) valstybei priskiria ne tik „trečiųjų teismo teisėjo“, bet ir „kainų prižiūrėtojo“ vaidmenį – esant reikalui, nepriklausoma antimonopolinė tarnyba stambiuosius įmoninkus gali priversti elgtis taip, lyg jie veiktų tobulos konkurencijos rinkoje.

W. Eucken nuomonė valstybės klausimu nebuvo visuotinai pripažįstama. Pavyzdžiui, ordoliberalas A. Müller-Armack (1966: 257) pirmenybę teikė rinkai, atliekančiai signalinę ir skatinimo funkcijas. A. Müller-Armack nuomone, valstybės kišimasis neturi būti nei pritaikytas prie rinkos, nei jai prieštaraujantis, tačiau socialiai įpareigotame rinkos ūkyje jis turi būti. Rinkos ūkyje turi būti atsižvelgiama į socialinį teisingumą ir saugumą.

Stipresniam valstybės kišimuisi visiškai nepritarė ordoliberalas Wilhelm Röpke (1942). Jis valstybei buvo linkęs priskirti tik konkurencijos garanto vaidmenį – kitaip galima nueiti „grynojo kolektyvizmo“ keliu (Röpke 1942: 95). Su W. Röpke vardu susijusi „prisitaikymo prie rinkos“ sąvoka. Valstybės įsikišimas turi atitikti šį kriterijų, t. y. nepažeisti rinkoje susiklosčiusio kainodaros mechanizmo. W. Röpke (1942: 97) nuomone, valstybė privalo užtikrinti laisvą kainų susidarymą, jį apsaugoti.

Ludwig von Mises nurodė, kad valstybės įsikišimas gali turėti spiralinį poveikį: „Valstybė, taisydama rinkoje susiklosčiusią padėtį, pavyzdžiui, užkirsdama kelią nuomos mokesčio didinimui, sukuria kitų valstybės priemonių, pavyzdžiui, viešojo būsto plėtojimo, būtinybę“ (Issing 1988: 204).

L. Erhard požiūriu, valstybė reikalinga tik esant kraštutinei padėčiai, o didėjant gerovei, jos globėjiškos funkcijos poreikis mažėja, nes turtingesnės visuomenės piliečiai gali pasirūpinti savimi. „Ekonominė laisvė ir visuotinis privalomas draudimas nepakenčia vienas kito kaip ugnis ir vanduo; ekonominė pažanga ir efektyvumu pagrįsta gerovė nesuderinamos su kolektyvine apsauga“ (Erhard, Bruss 1973: 27).

4. Socialinio rinkos ūkio koncepcijos plėtojimas

Socialinio rinkos ūkio koncepcija nėra sustabarėjusi konstrukcija – tai „besiplėtojanti, progresyvi mintis“ (Müller-Armack 1966: 12). Ši mintis apima „taikos formulę“, kuria bandoma į vieną visumą sujungti rinkos laisvės ir socialinės lygybės principus (Eucken 1952: 243). Visuomenės sutaikymo idėja neprieštarauja pagrindiniam ordoliberalų pripažįstamam tvarkos principui – konkurenciniam ūkiui. Tik rinka gali užtikrinti individo laisvę ir per ją – visuomenės gerovę. Tokia mintis keliama L. Erhard (1957: 76) memuaruose: „Socialinio rinkos ūkio tikslas – gerovė visiems; būdas pasiekti tikslą – konkurencija“.

A. Müller-Armack iškelta visuomenės sutaikymo idėja buvo įgyvendinta XX a. septintajame dešimtmetyje. 1965 m. Bundestago posėdyje konstatuota: Vokietijos Federacinė Respublika jau nėra klasinė visuomenė, tai suformuota visuomenė, kurios visos klasės bendradarbiauja, o valstybę ir visuomenę sieja vienybė. Didelė įvairių visuomenės sluoksnių tarpusavio priklausomybė pareikalavo visuotinio reguliavimo. Tuo metu socialinio rinkos ūkio koncepcija buvo papildyta keinsizmo elementais.

1967 m. priimtas Ekonomikos stabilumo ir augimo skatinimo įstatymas, kuriame numatyta nauja reguliavimo priemonė – iždo politika. Šio įstatymo pagrindą sudarė keinsistiniai paklausos skatinimo receptai. Juos įgyvendinti ėmėsi ekonomikos ministras Karl Schiller. 1953 m., būdamas socialdemokratų partijos nariu, jis iškėlė liberalizmo ir socializmo sujungimo idėją. K. Schiller pirmenybę teikė konkurencijai, bet kartu pripažino konkurencijos planinius apribojimus. K. Schiller koncepcijos pagrindą sudaro John M. Keynes visuotinio reguliavimo teorija. 1953 m. pirmą kartą nuskambėjo K. Schiller ištarta maksima „konkurencijos tiek, kiek galima, planavimo tiek, kiek būtina“, kuri vėliau tapo įsimintinu sparnuotuoju posakiu.

Visuotinis reguliavimas pasirodė esąs veiksmingas 1965–1967 m. ekonomikos nuosmukio metu. Jis leido pasiekti kainų stabilumą, aukštą užimtumo lygį, padidinti šalies socialinį produktą. Aštuntajame dešimtmetyje Vokietija patyrė antrą stiprų ekonomikos nuosmukį. K. Schiller suvokė, kad tuometėmis sąlygomis J. M. Keynes receptai nebetinka. Pirmą kartą Vokietijos istorijoje atsiradęs stagfliacijos reiškinys, nedarbo didėjimas vertė susimąstyti, ir 1982 m. vyriausybė paskelbė devizą: „Daugiau rinkos, mažiau valstybės“. Pirmenybė imta atiduoti monetaristiniams stabilizavimo metodams: pasiūlos skatinimui, reguliavimo mažinimui ir kt.

Atsisukimas į rinką, pasikeitus visuomenės sąmonei (aukštas pragyvenimo lygis, kokybės gerėjimas, ekologija, tarptautinė konkurencija), iškėlė rinkos principų veiksmingumo problemą. Nepaisant ekonominio augimo ir technikos pažangos, socialiai orientuotam rinkos ūkiui didėjančio nedarbo sąlygomis keliami nauji reikalavimai. Amžių sandūroje vėl imama diskutuoti dėl socialinio rinkos ūkio ateities. Diskusiją sukelia nesibaigiantys ekonomikos reformų būtinumo svarstymai. 2000 m. Berlyne pristatytas projektas „Naujasis socialinis rinkos ūkis“, kurio moto – „galimybės visiems“ (žr. Initiative 2004). Jo imasi buvęs Vokietijos centrinio banko pirmininkas profesorius Hans Tietmeyer, Kelno ekonomikos instituto direktorius profesorius Gerhard Fels, žymūs politikai ir verslo atstovai.

Imantis iniciatyvos kurti naują socialinį rinkos ūkį, siekiama dviejų tikslų: pirma, parodyti socialinio rinkos ūkio galimybes ir pasikeitus sąlygomis atsivėrusias veiklos sritis; antra, pakeisti visuomenės nuomonę, įveikti pasipriešinimą neatidėliotinoms reformoms, be kurių neįmanoma prisitaikyti prie naujų globalizacijos eros keliamų reikalavimų.

H. Tietmeyer nuomone, naujasis socialinis rinkos ūkis – tai tas pats, esamas, rinkos ūkis, tik be balasto, kuris atsirado per pastaruosius penkiasdešimt metų. „Visuotinės gerovės metais, – teigia G. Fels, – socialinis rinkos ūkis apaugo riebalais, tai rodo didelės algos, didžiulės socialinės garantijos, valstybės įsiskolinimas“. Projekto kūrėjų nuomone, toliau nebeįmanoma eiti „klaidingu keliu“ – valstybę laikyti galinga rūpybos institucija, apimančia visas gyvenimo sritis. Jos vietą turi užimti asmeninė iniciatyva, verslumas, liberalizmas, reguliavimo mažinimas. Būtent šie veiksniai yra svarbiausios ekonomikos varomosios jėgos. L. Erhard iškeltas moto „gerovė visiems“ turėtų pakeisti naujas moto – „galimybės visiems“. Verslo ekspertas R. Berger viename iš interviu nurodė, kad Vokietijai reikia naujo L. Erhard, kuris sugebėtų sukurti naujai ūkio kultūrai palankų klimatą, pakeisti visuomenės bendro sutarimo modelį.

Naujojo socialinio rinkos ūkio projekte numatomos reformos, keičiančios valstybės ir rinkos santykį. „Mes turime iš naujo nustatyti valstybės vaidmenį, – teigia eksprezidentas profesorius R. Herzog, – valstybė jau seniai tapo asocialia“. Vokietijos socialinės pagalbos sistemą eksprezidentas apibūdino kaip „dangaus besišaukiantį neteisingumą dirbančiųjų atžvilgiu“. Vokietijos ūkis laikomas nebetinkančiu naujomis tarptautinės konkurencijos sąlygomis. Manoma, kad dideli atskaitymai valstybei, nelanksti darbo rinka, biurokratinė švietimo sistema užkerta kelią laisvei, iniciatyvai ir atsakomybei.

Didėjant nedarbui, būtina nustatyti naują valstybės ir rinkos santykį. 1960–1991 m. nedarbo lygis Vokietijoje buvo 2,6 procento, 1992–2000 m. – 7,9 procento, 2003 m. –

8,3 procento (Statistisches 2004). Aukštas nedarbo lygis senajai Europai buvo neįprastas dalykas. 1960 m. Europoje prasidėjo žemo nedarbo lygio laikotarpis. Amerikiečiai jį vadino užimtumo stebuklu, mokslininkai spėliojo šio reiškinio priežastis. Tačiau XX a. aštuntajame dešimtmetyje nedarbo lygis pradėjo sparčiai didėti. Pagal jo didėjimo tempus Vokietija aplenkė gretimas ES valstybes, kuriose 1960–1991 m. nedarbo lygis buvo dvigubai didesnis nei Vokietijoje.

Vokietijos ir kitų ES šalių mokslininkai nurodo skirtingas nedarbo priežastis. Vieni ekonomistai tokia priežastimi laiko pernelyg didelį darbo rinkos reguliavimą – aukštą darbo apsaugos lygį, dideles minimalias algas ir nedarbo draudimo išmokas (Rüstow 1961; Blanchard, Illing 2004). Kiti teigia, kad darbo rinka Vokietijoje buvo reguliuojama ir tada, kai nedarbo lygis buvo labai žemas. Jų nuomone, dabartinę padėtį lėmė pernelyg didelis darbo sąnaudų, ypač papildomų, didėjimas aštuntajame dešimtmetyje ir klaidinga ekonominė politika, dėl kurios XX a. paskutiniais dešimtmečiais labai padidėjo palūkanų norma. Šie mokslininkai siūlo mažinti darbo sąnaudas, darbdaviams – pernelyg dideles papildomas išlaidas. Iš esmės sumažinti darbo rinkos valstybinį reglamentavimą nesiūloma (žr. Rüstow 1961; Blanchard, Illing 2004). Vis dėlto tiek vienų, tiek kitų mokslininkų siūlymai yra vienaip ar kitaip susiję su valstybės funkcijų, taigi – ir valstybės socialinių išlaidų apribojimu.

Amerikiečių ekonomistas Brian Abrams įrodė esant tiesioginį ryšį tarp valstybės išlaidų ir nedarbo lygio. Jis nustatė, kad valstybės išlaidoms padidėjus 1 procentu, nedarbo lygis padidėja 1,4 procento (Initiative 2004). Tokią išvadą patvirtina 1982–1989 m. Vokietijos praktika. Per šį laikotarpį sukurta apie 1,5 mln. naujų darbo vietų, o valstybės išlaidų ir bendrojo vidaus produkto (BVP) santykis sumažėjo nuo 49,8 iki 45,3 procento (Initiative 2004). Tarptautinė praktika rodo, kad tose šalyse, kuriose sumažėjo valstybės išlaidų ir BVP santykis, padaugėjo užimtųjų. Pavyzdžiui, Olandijoje valstybės išlaidų ir BVP santykiui 1990–2000 m. pakitus nuo 52,8 iki 45,0 procento, nedarbo lygis sumažėjo nuo 6,2 iki 2,4 procento (Initiative 2004).

Socialinės išlaidos Vokietijoje yra vienos didžiausių pasaulyje. Socialinių reikalų ministerijos paskelbtais duomenimis, per 40 metų valstybės socialinės išmokos padidėjo daugiau nei 4 kartus (1960 m. valstybės socialinės išlaidos vienam gyventojui buvo 2 tūkst. eurų, 2002 m. – 8,3 tūkst. eurų) (Freiheit 2004).

Per valstybės biudžetą paskirstomi pinigai neskatina asmeninės iniciatyvos, individų rūpinimosi savimi. Daugelis asmenų, tikėdamiesi gauti didžiules pašalpas, atsisako mažai mokamo darbo. Darbo rinkos eksperto Oswald Metzger teigimu, beveik nėra suinteresuotumo dirbti, kai mokamas 315–900 eurų per mėnesį atlyginimas (Freiheit 2004). Atlikus sociologinius tyrimus, nustatyta, kad 53 procentai visų apklaustų bedarbių linkę atsisakyti mažai mokamo darbo. Taigi ilgėja darbo paieškos procesas, daugėja ilgalaikių bedarbių. Ilgalaikiai bedarbiai Vokietijoje sudaro daugiau nei 30 procentų, o JAV – mažiau negu 15 procentų visų bedarbių (Freiheit 2004).

Socialinio draudimo įmokos Vokietijoje nuolat didėja. 1960 m. socialiniam draudimui buvo atskaitoma apie 24 procentus, šiuo metu – beveik 42 procentai pajamų (Freiheit 2004). Dėl didelių socialinių įmokų, sunkia našta gulančių ant darbdavių pečių, kuriama mažiau naujų darbo vietų, mažėja verslo tarptautinis konkurencingumas. Mažinant papildomas darbo sąnaudas, reikėtų atlikti esminę socialinės sistemos pertvarką. Vokietijos ekonomistų nuomone, šiuolaikinė socialinė sistema turėtų būti pagrįsta konkurencija ir asmenine atsakomybe. Laisvės tiek, kiek galima, prievartos tiek, kiek būtina – tai veiksmingos socialinės sistemos pagrindinis motyvas (Initiative 2004).

Dauguma Vokietijos ekonomistų ir darbo rinkos ekspertų laikosi tarpinės pozicijos. Jų nuomone, ilgalaikio nedarbo lygį įmanoma sumažinti tiek mažinant darbo rinkos reguliavimą, užtikrinant didesnį darbo santykių lankstumą, tiek mažinant papildomas darbo sąnaudas darbdaviams. Vokietijos darbo rinka ir toliau tebėra

svarbiausia reformų aikštelė. Daug vilčių dedama į naują nedarbo mažinimo programą, kurioje keliamas naujas darbo rinkos politikos moto – „skatinti ir reikalauti“. Valstybė padengia socialinio draudimo įmokas mažai uždirbantiems. Taikant tokią priemonę, siekiama, kad mažai mokamas darbas taptų patrauklesnis nei nedarbo draudimo išmoka, kad dirbančių asmenų pajamos būtų didesnės nei bedarbių gaunami pinigai ir pagerėtų užimtumo rodikliai. Darbo pasiūlos sukeltai nedarbo problemai spręsti vyriausybės programoje numatomos naujos darbo rinkos paslaugos. Prie Valstybinių darbo tarnybų steigiamos privačios Personalo aptarnavimo agentūros, kurioms būdingi modernūs įdarbinimo santykiai. Jos organizuoja kvalifikacijos kėlimo kursus, ruošia tikslines mokymo bei specialybės įsigijimo programas. Darbo rinkos ekspertų nuomone, tokios naujovės yra tik dalis neatidėliotinų darbo rinkos reformų. Kad sumažėtų nedarbas, reikia sumažinti darbo santykių reguliavimą, modernizuoti tarifų politiką, taikyti lankstesnę darbo teisę, iš esmės reformuoti transferų sistemą.

Daugiau rinkos elementų įvesti reikalauja švietimo sistemos reformatoriai. Be konkurencijos neįmanoma pagerinti mokymosi kokybės, patenkinti darbo rinkos reikalavimų, sutrumpinti studijų laiko. Tik atsisakius valstybinio reglamentavimo, mokymo įstaigoms suteikus daugiau savarankiškumo, pakeitus finansavimo principus, Vokietijos švietimas vėl galės pretenduoti į pirmaujantį pasaulyje (Freiheit 2004).

Vokietijoje siekiama esminio sveikatos apsaugos sistemos pertvarkymo ir keliamas devizas „daugiau rinkos ir atsakomybės“. Rinkos elementai turėtų pagerinti naudos ir sąnaudų santykį medicinoje, padėti išvengti „finansinio infarkto grėsmės“, įveikti „ligonių kasų socializmą“ (Freiheit 2004). Tokius siekius rodo 2004 m. pradžioje pradėta vykdyti sveikatos apsaugos sistemos reforma. Jos esmė – daugiau asmenų apdrausti valstybiniu sveikatos draudimu, pakeisti sveikatos apsaugos paslaugų finansavimo tvarką įvedant nuo pajamų nepriklausančią įmoką – „sveikatos premiją“ (Freiheit 2004).

Rengiantis esminei socialinio rinkos ūkio pertvarkai, vis dažniau pasigirsta klausimų, ar Vokietija pribrendo reformoms, ar žmonės supranta jų neišvengiamumą. Sociologinių apklausų rezultatai yra labai prieštaringi. Pavyzdžiui, Vokietijos bankų sąjungai 2004 m. atlikus visuomenės nuomonės tyrimus, nustatyta, kad šiuo metu 61 procetas apklaustųjų mano, kad žmonių gerovė yra jų pačių, o ne valstybės reikalas (Freiheit 2004). Kitokią išvadą pateikia Vokietijos ekonomikos instituto (DIW) specialistai. Jų turimais duomenimis, daugelis tautiečių savo gerovę sieja su valstybės socialine funkcija: 66 procentai visų apklaustųjų nedarbo draudimą laiko valstybės rūpesčiu, tik 3 procentai mano, kad tai yra privatus reikalas (Freiheit 2004). Tais pačiais metais Naujojo socialinio rinkos ūkio projekto iniciatorių užsakymu atlikti sociologiniai tyrimai parodė, kad 83 procentai visų apklaustųjų pritaria savarankiškumui, 63 procentai pripažįsta verslo laisvę, šiek tiek mažiau – 50 procentų apklaustųjų linkę pritarti pelno sąvokai (Freiheit 2004).

Taigi vokiečiai pripažįsta liberalios tvarkos principą – asmeninę atsakomybę, bet šios krypties ekonominę politiką vertina ne visai palankiai. Pavyzdžiui, tik kas šeštas, teikęs pirmenybę asmeninei atsakomybei, pritarė sveikatos apsaugos privataus finansavimo idėjai. Tai rodo, kokia svarbi yra visapusiška, išsami diskusija dėl ūkio pertvarkymo. Ją sėkmingai plėtoja Naujojo socialinio rinkos ūkio projekto kūrėjai. Pripažindami visapusiškų struktūrinių ekonomikos reformų būtinumą ir skatindami Vokietijos vyriausybę „pasukti kompaso rodyklę 180 laipsnių pirmyn“, jie nė kiek neabejoja socialine rinkos ūkio orientacija. Diskutuojant vienu ar kitu klausimu, visada pabrėžiama, kad reformų kryptis – atsisukimas į rinką, asmeninę atsakomybę ir konkurenciją – negali prieštarauti pagrindiniams socialinio rinkos ūkio principams, ji turi atitikti socialinio teisingumo reikalavimus.

Viliantis antro ekonomikos stebuklo, nuolat pabrėžiama, kad Vokietija privalo išvengti gerovės nuostolių. Tai reiškia, kad reformuojant sveikatos apsaugą, švietimą,

mažinant pernelyg didelį darbo rinkos reguliavimą, neturi pablogėti socialinės apsaugos lygis, susiformuoti „dviejų klasių“ medicina ir pan. (Freiheit 2004).

Atsargiai ir lėtai reformuojant Vokietijos ūkį, sulaukiama nemažai kritikos. Vis dažniau pasigirsta nuogąstavimų, kad šalis gali patirti didelių konkurencingumo nuostolių, prarasti tai, ką sunkiai uždirbo ir sukaupė XX a. antrojoje pusėje. Svarstydami socialinio rinkos ūkio likimą, spartaus ūkio reformavimo šalininkai vadovaujasi nuostata, kad konkurencija užtikrina didesnį solidarumą nei skirstymas (Freiheit 2004).

5. Kokia kryptimi eina Lietuva?

Tarpukariu Lietuvos inteligentija kapitalistinės ekonomikos modelį siekė pakeisti socialinio rinkos ūkio, mišrios ekonomikos modeliu. Daugelio ekonomistų ir visuomenės veikėjų teigimu, liberalioji doktrina XX a. pradžios ekonominei padėčiai nebetiko, nes ja buvo siekiama atskirti valstybės ir ūkio reikalus. Vladas Juodeika, Grigas Valančius kėlė organizuotos ekonomikos ir bendruomenės, kuri būtų organiška visuma, idėjas. V. Juodeika (1933: 315) rašė: „Žmonės pasiilgo vienybės, solidarumo ir tvarkos. Valstybė pareikalavo autoriteto“.

Lietuvai vaduojantis iš komandinės ekonomikos gniaužtų, idėjos apie asmeninės iniciatyvos ir visuomenės interesų derinimą reglamentuojant ūkinį gyvenimą neatrodė patrauklios. Suprantama, kad prieš valstybės kišimąsi nukreiptas šio laikotarpio nuostatas lėmė neigiama centralizuoto valdymo patirtis. Konkurencijos idėjos ir liberalios minties renesansas, susijęs su padidėjusiu laisvės siekimu, atsivėrusiomis galimybėmis priimti sprendimus ir rodyti iniciatyvą, kėlė mintį, kad Lietuvai pirma reikia sustiprėti ekonomiškai ir tik tada bus galima spręsti socialinius klausimus. „Valstybės vaidmuo transformacijos proceso metu suprantamas tik kaip pasyvaus prižiūrėtojo. Tarp politinių jėgų vyravo požiūris apie silpną valstybę ir laisvąją rinką. Prie šio požiūrio taip pat prisidėjo Tarptautinio valiutos fondo ir kitos užsienio paramos struktūros“ (Guogis 2000: 39).

Skubant naikinti valstybinę nuosavybę ir nauju pagrindu sukurti nacionalinę ekonomiką, neatsakyta į klausimą, kokia teorija remiantis kuriama nauja ekonominė tvarka, deramai neįvertinta ekonominė tikrovė. Vokietijoje po Antrojo pasaulinio karo tokios tikrovės suvokimas įvardintas kaip pagrindinis nacionalinės ekonomikos uždavinys. Galima pritarti profesoriaus Povilo Gylio (2002: 57) nuomonei, kad Lietuvoje nuo pat transformacijos pradžios vyravo neoliberalizmas, kurį populiarino nemažai intelektualų, politikų ir Lietuvos laisvosios rinkos institutas.

Neoliberalus požiūris lėmė vykdomų reformų pobūdį, socialiai orientuotos ekonomikos nuostatas. Visagale gerovės kūrimo institucija paskelbta rinka, valstybei pripažinta tik pragyvenimo minimumo užtikrinimo funkcija. Ūkio plėtra daugiausia sieta su rinkos veiksniais, socialinis veiksnys nelaikytas svarbia ūkio plėtros prielaida. Anot profesoriaus P. Gylio (2002: 58), rinkos pradą absoliutinant ilgesnį laiką, nyksta socialumo pradas, o tai verčia susirūpinti. Tokį susirūpinimą kelia sveikatos apsaugos, švietimo, kultūros, socialinės rūpybos ir kitų sričių privatizavimo skatinimas. Kyla klausimas, ar tokia konkurencinė tvarka, kai visuomeninės (viešosios) gėrybės tampa nuosavybės objektu, atitinka socialinio teisingumo ir saugumo postulatus. Tokio atitikimo būtinumas itin pabrėžiamas Europos Sąjungos (ES) direktyvose (pvz., Lisabonos darbotvarkėje), Lietuvos Respublikos Prezidentas Valdas Adamkus irgi rekomenduoja būsimajam Seimui būti jautresniam socialiniams dalykams (Kalba 2004).

Lisabonos darbotvarkėje reikalaujama tvirtesnės socialinės sanglaudos. Tvirtesnė socialinė sanglauda reiškia didesnį pajamų perskirstymą. Tačiau didesnis perskirstymas trukdo spręsti ekonomizavimo uždavinį, todėl Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertai (neoliberalai) laikosi tokios vienareikšmės pozicijos: „socialinės sanglaudos padidinti tiesioginėmis politikos priemonėmis, nepakenkus ekonominiams tikslams, neįmanoma, o renkantis tarp šių dviejų tikslų ekonominė plėtra turėtų būti prioritetas,

kadangi be jos negalima jokia socialinė gerovė“ (LLRI 2003: 17). Visai natūralu, kad požiūris į visuomeninių gėrybių plėtojimą, kurio reikalaujama ES direktyvose (sudaryti sąlygas visiems gauti sveikatos, švietimo, teisinių konsultacijų ir kitas viešas bei privačias paslaugas, taip pat kultūrą, sportą ir laisvalaikį), yra neigiamas: „Plėsti ratą paslaugų, subsidijuojamų biudžeto lėšomis, būtų netikslinga nei finansine, nei paslaugų kokybės, nei poveikio visuomenei prasme“ (LLRI 2003: 18).

Ar galima toliau ignoruoti socialinį ūkio aspektą ir socialinio teisingumo principą? Tai prieštarautų ne tik ES direktyvoms, bei ir tokiam pasaulinės ekonomikos iššūkiui, kaip pasaulinių visuomeninių gėrybių kūrimas. Vargu ar Lietuva, motyvuodama didelėmis tokių gėrybių kūrimo socialinėmis sąnaudomis, galės atsisakyti prisidėti prie jų kūrimo.

Anot sociologijos mokslų profesoriaus lordo Ralf Dahrendorf, Europa dabar siekia nustatyti naują visuomeninių ir privačių interesų santykį (Initiative 2004). Lietuva turėtų atkreipti dėmesį į socialinius dalykus, ieškoti socialinio teisingumo principu grindžiamo, laiko dvasią atitinkančio valstybės ir ūkio santykio. Lietuvoje vis didėjant socialinės atskirties problemai, kuri kelia grėsmę ekonominiam ir politiniam šalies stabilumui, socialiniai dalykai turėtų būti permąstomi ir įvertinami iš naujo, o socialumas siejamas ne tik su perskirstymu. Politika, kuria įgyvendinamas socialinis teisingumas, ne tik skatina darbo našumą ir palaiko socialinę taiką – ji didina gerovę net tais atvejais, kai BVP nekinta.

Lietuvoje nėra susitarimo pagrindu veikiančių institucijų (pvz., profesinių sąjungų, nevyriausybinių organizacijų), kurios atstovautų visuomenės interesams ir galėtų perimti valstybinio reglamentavimo funkciją (pvz., minimalaus darbo užmokesčio reguliavimą). Joms atsirasti trukdo neigiamas visuomenės požiūris į tokias institucijas ir netobula įstatymų bazė.

Lietuvos ir kitų valstybių patirtis rodo, kad, didėjant BVP, nebūtinai sumažėja skurdas ir savaime išsisprendžia kitos socialinės problemos. Vakarų Europos valstybių, tarp jų – ir Vokietijos, nueitas kelias patvirtina, kad valstybinis reguliavimas turi teigiamą socialinį poveikį.

Išvados

1. Vokietijos socialinio rinkos ūkio koncepcija sukurta praėjusio amžiaus pirmoje pusėje, remiantis ordoliberalų teorija. Ordoliberalai – tai ekonomistai ir teisininkai, kurie, būdami nepatenkinti 1930–1940 m. Vokietijoje vyravusia ekonomine politika, siūlė naują ūkinės tvarkos projektą. Pagrindinė šio projekto sąvoka *ordoliberal* reiškia ekonomikos ir teisės sintezę. Ordoliberalai nagrinėja įvairias ūkio struktūras ir ieško Vokietijai tinkančios ekonominės santvarkos.

2. Praktinis socialinio rinkos ūkio koncepcijos taikymas susijęs su ekonomikos ministro L. Erhard ir valstybinio sekretoriaus A. Müller-Armack vardais. 1948–1953 m. jie kovojo už laisvą, tačiau socialiai įpareigotą rinkos ūkį. Jų autoritetas ir drąsa, atsidavimas mokslui, politikai ir ekonomikai padėjo įveikti kritinę 1948 m. padėtį, pakreipti ekonomiką socialinio rinkos ūkio linkme.

3. Socialinio rinkos ūkio koncepcijos pagrindą sudaro ordoliberalų suformuluoti septyni konstituciniai principai (efektyvi kainų sistema, pinigų vertę stabilizuojanti pinigų politika, atviros rinkos principas, privati nuosavybė, sutarčių laisvė, atsakomybė, ekonominės politikos pastovumas) ir keturi reguliavimo principai (monopolijų priežiūra, pajamų perskirstymas, išorės efektų reguliavimas, minimalių kainų kontrolė). Reguliavimo principai nusako pagrindines valstybės poveikio kryptis, jais remiantis nustatoma ūkio subjektų elgsena rinkoje, kuriama ekonominė tvarka, vykdoma tvarkos politika.

4. Šių dienų ordoliberalai, pripažindami konstitucinių ir reguliavimo principų svarbą, teigia, kad dabartinėmis globalizacijos sąlygomis jų nepakanka. Formuluojami nauji, vadinamieji plėtros, principai (subsidiarumo, legitimacijos, kongruencijos),

nurodantys konstitucinių principų keitimo kryptį, padedantys pasirinkti alternatyvas. Šiais principais siūloma remtis, svarstant Vokietijos socialinio rinkos ūkio keitimo kryptį, analizuojant ekonominių reformų priimtinumą.

5. Šiuo metu Vokietijoje plėtojant diskusiją, kurią apibūdina moto „nuo gerovės visiems prie galimybių visiems“, siekiama dviejų tikslų: pirma, parodyti socialinio rinkos ūkio galimybes ir pasikeitusiomis sąlygomis atsivėrusias veiklos sritis; antra, pakeisti visuomenės nuomonę, įveikti pasipriešinimą neatidėliotinoms reformoms, be kurių neįmanoma prisitaikyti prie naujų globalizacijos eros keliamų reikalavimų.

Literatūra

Blanchard O., Illing G. 2004: *Makroökonomie.* München: Pearson stadium.

Böhm F. 1950: Die Idee des ORDO im Denken Walter Euckens. – *ORDO* 3, 11–52.

Borchardt K. 1981: Die Konzeption der Sozialen Marktwirtschaft in Heutiger Sicht. – *Schriften des Vereins für Sozialpolitik* 116, 9–51.

Erhard L. 1957: *Wohlstand für alle.* Berlin–New York.

Erhard L., Bruss K., Hagemayer B. 1973: *Grenzen der Demokratie?* Wien, Düsseldorf: Econ.

Eucken W. 1952: *Grundsätze der Wirtschaftspolitik.* Tübingen: JCB Mohr.

Freiheit und Eigenvertantwortung 2004. – *IWD: Informationsdienst des Instituts der Deutschen Wirtshaft* 36, 4–6.

Gylys P. 2002: Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. – *Ekonomika. Mokslo darbai* 57, 53–62.

Grossekettler H. 1991: Zur Theoretischen Integration der Finanz-und Wettbewerbspolitik in die Konzeption des Ökonomischen Liberalismus. – *Jahrbuch für Neue Politische Ökonomie* 10, 103–144.

Guogis A. 2000: *Socialinės politikos modeliai.* Vilnius: Eugrimas.

Hayek F. A. von 1957: Was ist und was heisst “Sozial”? – *Masse und Demokratie*, 71–84.

Initiative Neue Soziale Marktwirtschaft 2004: www.chancenfueralle.de

Issing O. von (hrsg.) 1988: *Geschichte der Nationalökonomie.* München: Vahlen.

Juodeika V. 1933: Naujos socialinio gyvenimo gairės. – *Vairas* 11.

Kalba 2004: *Prezidento Valdo Adamkaus kalba pirmajame naujojo Seimo posėdyje, 2004 m. lapkričio 15 d.:* www.president.lt

Lietuvos laisvosios rinkos institutas (LLRI) 2003: *Europos Sąjungos Lisabonos darbotvarkės ir jos poveikio Lietuvai įvertinimas.*

Miksch L. 1947: *Wettbewerb als Aufgabe.* Godesberg: Küpper.

Müller-Armack A. 1966: Witrtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. – *Beiträge zur Wirtschaftspolitik* 4, 267–291.

Röpke W. 1942: *Die Gesellschaftskrisis der Gegenwart.* Erlenbach–Zürich–Stuttgart.

Rüstow A. 1961: Liberale Interventionen. – *Grundtexte zur Sozialen Marktwirtschaft,* 221–225.

Solow R. M. 1997: Gute Vorsätze und Schlechte Ergebnisse: Beispiele aus der Deutschen Regulierung. – *Tübinger Universitätsreden* 25.

Streissler E. 1973: Macht und Freiheit in der Sicht des Liberalismus. – *Schriften des Vereins für Sozialpolitik, Neue Folge* 74(2), 1391–1426.

Statistiches Bundesant Deutschland 2005: www.destatis.de

Gauta 2004 m. liepos mėn.
Priimta spaudai 2004 m. rugsėjo mėn.

Summary

SOCIAL MARKET ECONOMY: FROM WELFARE TO ALL TO OPPORTUNITIES FOR EVERYONE

Regina Paliulytė

The article analyses the development of the concept of social market economy resulting from the changes of the living standards in the society, the principles of ordoliberal order and the problems of their adjustment to economic reality.

Concept modification requires principles of determination, which would help to choose the alternatives. For this purpose German scholars have introduced additional evolution principles into the concept of social market economy together with detailed constitutional and regulatory order principles. With their help the legitimacy and purposefulness of immediate economic reforms are verified, and the instruments of economic policy are approved.

The article introduces the initiative "A New Social Market Economy". The purpose of this initiative is to show the opportunities offered by the social market economy, to change the social climate and to overcome the resistance to immediate reforms.